

Lack of business ethics - cause of problems in agrarian sector of CR Nedostatek etiky podnikání - příčina problémů v agrárním sektoru ČR

Marie POUROVÁ

Annotation

The paper deals with the causes of problems in agrarian sector in the Czech Republic. The information was obtained in the frame of Project PHARE-ACE P97-8098-R "Institutional Economics in the Agri-Food Business: How can Structural Policy help to Integrate EU?". The research was performed in year 2000 by means of a questionnaire technique and of a controlled interview with managers of agricultural enterprises. It was determined that the lack of business ethics is cause of the following problems in agrarian sector of the Czech Republic: refraining from long-term contracts, sale for cash, decrease of trust between business partners and trust in legal institutions, increase of transaction costs etc. Problems with business ethics are to a greater or lesser extent present in all economies, namely in dependence on their previous development. The situation in our country cannot be the same or similar to other countries as institutions (both formal and informal) shaping such behaviour develop in each country in a different way and over a different period of time and their development is influenced by many factors.

Anotace

Príspevek sa zaoberá príčinami problémů v agrárním sektoru ČR. Informace byly získány v rámci realizace mezinárodního projektu PHARE ACE P97-8098-R "Institutional Economics in the Agri-Food Business: How can Structural Policy help to Integrate EU?". Výzkum byl proveden v roce 2000 dotazníkovou technikou a pomocí řízeného rozhovoru s manažery zemědělských podniků. Bylo zjištěno, že nedostatek podnikatelské etiky je příčinou následujících problémů v agrárním sektoru České republiky: odstoupení od dlouhodobých kontraktů, platba cash, pokles důvěry mezi obchodními partnery i v legální instituce, vzrůst transakčních nákladů aj. Problémy s podnikatelskou etikou jsou přítomné ve větší či menší míře ve všech ekonomikách a to především v závislosti na jejich minulém vývoji. Situace u nás nemůže být stejná ani podobná situaci v zahraničí, protože instituce (formální i neformální) se vyvíjejí pro každou zemi jiným způsobem a různě dlouhou dobu a jejich vývoj je ovlivněn mnoha faktory.

Key words: business ethics, absence of ethics, problems, agrarian sector, CR

Klíčová slova: etika podnikání, nedostatek etiky, problémy, agrární sektor, ČR

Úvod

Etika podnikání zahrnuje mravní zásady a normy, které usměrňují chování ve světě podnikání. Zda chování je správné nebo nesprávné, etické nebo neetické, často určuje veřejnost prostřednictvím sdělovacích prostředků, zájmových skupin a podnikatelských organizací a také prostřednictvím osobní morálky a hodnot jednotlivců (ŠRONĚK, 1995).

Podle ROLNĚHO (1998) podnikatelská etika tkví v morálních principech a standardech, které určují a řídí chování všech účastníků ekonomické činnosti na všech úrovních ekonomického systému. Podnikatelská etika rozpracovává do obecné podoby základní práva a povinnosti zaměstnanců a zaměstnavatelů, jejichž respektování a naplňování vnáší do vnitropodnikových vztahů morálně pozitivní řád. Výchozím determinanem činnosti každého podniku je tedy jistý základní soubor morálních práv a povinností, který řídí nejen vnitropodnikovou sféru, ale který také umožňuje podniku z určité mravní pozice eticky

komunikovat s vnějším ekonomickým prostředím, ve kterém realizuje své podnikatelské záměry.

Podle LaCROIXe (1989) zdroj mravních konfliktů v podnikatelské sféře je ve vzájemném tlaku dvou základních stránek etického myšlení: *individuální etiky*, která je osobní mravností našeho charakteru, vede k seberegulaci a zapřičiňuje i to, že každý člověk stejnou situaci prožívá různě, a *sociální etiky* prospěšnosti celku, která omezuje druhy aktivit ovlivňující společenský život pouze na ty, které jsou pro společnost obecným přínosem.

Vztah jednotlivce a společnosti, shoda nebo střet jejich zájmů, je výchozím hlediskem při posuzování mravních konfliktů a dilemat v podnikání. Jednotlivec, podnik, společenské organizace a instituce, ekonomický systém – všechny tyto součásti každé ekonomiky mají (každá na své úrovni) charakteristické zájmy, které ovlivňují míru etičnosti jejich chování, které však vždy, v poslední instanci, musí korespondovat s etikou v obecném smyslu. Dochází ke vzájemné provázanosti zájmů a tím i struktury etiky v ekonomice (od globální etiky, přes etiku systému, etiku organizací a institucí až po podnikovou etiku a etiku jednotlivce (ROLNÝ, 1998).

Problémy s etikou v podnikání jsou přítomné ve větší či menší míře ve všech ekonomikách a to především v závislosti na jejich minulém vývoji, který byl ovlivněn faktory specifickými pro danou zemi.

Podle obecné představy veřejnosti, kterou potvrdil i náš průzkum, vyplývá, že úroveň etiky v podnikání je v České republice, nevyjímaje agrární sektor, velmi nízká. Největší etické problémy se vyskytují v souvislosti s dodržováním plateb, dodržováním slibů a závazků, dodržování smluv, při nabídkovém řízení, korektnosti informací aj.

V příspěvku jsou uvedeny dílčí výsledky mezinárodního projektu PHARE-ACE P97-8098R, které souvisí s problémy v agrárním sektoru České republiky, jejichž příčinou je především nedostatek etiky podnikání subjektů potravinové vertikály.

Cíl a metodika

Cílem příspěvku je analyzovat současné problémy subjektů potravinové vertikály v České republice, upozornit na jejich příčiny a navrhnout řešení ke zlepšení nepříznivé situace.

Průzkum byl uskutečněn v roce 2000 v rámci projektu PHARE-ACE P97-8098-R, který byl řešen v období let 1999-2001 univerzitami v Belgii, Francii, Polsku, Maďarsku a v České republice (ČZU v Praze). Bylo využito dotazníkové techniky a řízeného rozhovoru s manažery 34 zemědělských podniků převážně s rostlinnou produkcí, 42 podniků produkujících jatečná prasata, 7 podniků masného průmyslu a 3 zahraniční obchodní řetězce. Výsledky průzkumu byly zpracovány běžnými matematicko statistickými metodami a konzultovány s představiteli různých institucí jako např. MZe ČR, Zemědělský svaz, Agropork, a.s., Společenstvo řezníků a uzenářů, AK ČR, VÚZE aj.

Výsledky

V České republice se podnikatelské organizace v celé potravinové vertikále potýkají především s rozsáhlou nevynutitelností vlastnických práv, doprovázenou následujícími problémy:

- *nízká vymáhatelnost pohledávek*

Z našeho průzkumu vyplynulo, že zemědělské podniky jsou v dodavatelsko-odběratelských vztazích spolehlivějšími partnery než jsou jejich dodavatelské a odběratelské organizace. Smluvní závazky vždy nebo většinou dodržují. 59 % respondentů uvádí, že příčiny nedodržování smluvních vztahů (např. opožděné platby) vyplývají především z jejich druhotné platební neschopnosti. Stejného názoru jsou i zpracovatelské podniky.

Splácení pohledávek krmivářským podnikům realizují některé zemědělské podniky prostřednictvím podniků masného průmyslu (zpracovatelů), které jsou jejich dlužníky za dodaná jatečná prasata. V současné době se setkáváme i s barrovým (tj. výměnným) obchodem, kdy zemědělské podniky dodávají jatečná prasata jiným podnikům výměnou za umělá hnojiva, krmné směsi apod. Obě řešení nevyhovující platební situace jsou dočasná.

Vztahy s podniky zpracovatelského průmyslu jsou zemědělskými podniky (respondenty) hodnoceny jako průměrné až špatné (napjaté). Největším problémem je dlouhá doba splatnosti, která je často spojená s náročným způsobem vymáhání pohledávek.

Zemědělské podniky považují dohodu jako nejúspěšnější nástroj při vymáhání pohledávek. Soudní procesy, které trvají v České republice i několik let, nebo využívání vymáháčů se většinou jeví jako neefektivní (odpovědělo 41% respondentů).

- *platba cash*

Nedobytnost velkého objemu pohledávek vede nejen zemědělské, ale i jiné podniky v potravinové vertikále ČR k přechodu od fakturovaného prodeje k prodeji za hotové – cash. Tyto postupy však mají své negativní dopady. Podnikům se krátí jeden ze zdrojů krátkodobého kapitálu, tzv. dodavatelský úvěr, což vyvolává potíže při rozvoji podniků nebo dokonce vede k jejich existenčním problémům. Rovněž růst kriminality ohrožuje platbu cash.

Nedostatek oběžných prostředků v podnicích vyvolává potřebu půjčovat si na trhu finančního kapitálu (úvěry). Tím roste poptávka po kapitálu a zároveň se neúměrně zvyšuje úroková míra, která je potom zpětně velkou nákladovou zátěží pro podnik.

Dalším problémem je velká neochota komerčních bank půjčovat komukoliv, především zemědělským podnikům, z důvodu velkého objemu tzv. klasických úvěrů.

- *odstoupení od dlouhodobých kontraktů*

Z průzkumu vyplynulo, že zemědělské podniky nejvíce uzavírají s dodavateli i odběrateli smlouvy krátkodobé (uvedlo nad 60 % respondentů). Je to důsledek špatné platební morálky. Podniky ustupují od dlouhodobých kontraktů, čímž se zvyšuje jejich nejistota a zkracuje se horizont pro rozhodování. V situaci nestability jsou rovněž manažeři podniků vystaveni vysoké míře nejistoty o své budoucnosti, což se často projevuje v preferování krátkodobých cílů a v jejich pasivitě. Zmíněný stav se pak negativně odráží ve fungování a výkonnosti našich podniků a podkopává jejich strategické iniciativy. Je nutno si uvědomit, že dlouhodobé kontrakty jsou základem úspěšného podnikatelského rozhodování.

Vyspělé tržní ekonomiky mají vzhledem těmto dlouhodobým kontraktům a vztahům charakter spíše samoorganizujícího se systému než živelného trhu individuálních směn zboží. Trhy ve vyspělých zemích světa jsou převážně organizovány prostřednictvím dlouhodobých vztahů.

- *pokles důvěry mezi obchodními partnery a v legální instituce*

Z našeho průzkumu dále vyplynulo, že subjekty v rámci potravinové vertikály v České republice často pociťují ztrátu vzájemné důvěry nejen na horizontální, ale především na vertikální úrovni. Rovněž i důvěra v legální instituce není dostatečná (POUROVÁ a kol., 2001).

Klima důvěry je faktorem, který významně ovlivňuje výkonnost ekonomiky. Důvěra je fenomén, na kterém se nelze dohodnout a podepsat o něm smlouvu. Je to neformální instituce, která vzniká a vyvíjí se po určité době na základě zkušeností. Vytváření atmosféry důvěry v mezipodnikových vztazích je věc dlouhodobá, podléhající vlivu řady faktorů.

Stejného názoru je i ŠTŮSEK (2000), který konstatuje, že důvěra se získává teprve na základě dlouhodobých dobrých zkušeností, na základě jistoty, že partner by pocítil narušení vztahů tíživě, eventuálně na základě vysoké hodnoty dobrého jména potenciálního partnera či

doporučující autority. Na důvěře je založena otevřenost. Jde o záležitost velmi citlivou a relativní, která vymezuje to, co a za jakých okolností lze vzájemně sdílet. Čím je vztah těsnější, tím lze a zároveň je nutno sdílet více závažných informací, jejichž možné zneužití by mělo vážné dopady. Naopak čím více závažnějších informací partneři sdílejí, tím je vztah těsnější.

Pro podnikatelské aktivity a rozhodování je důležitá nejen důvěra mezi obchodními partnery, ale také důvěra v legální instituce (vláda, soudy, kontrakty, centrální banka). Klesající kreditibilita v tyto instituce podkopává podnikatelskou aktivitu, neboť v situaci nejistoty není možné vytvořit dlouhodobou strategii rozvoje podniku. Za těchto okolností podniky fungují na bázi krátkodobého provizoria, což se negativně odráží v jejich neochotě přistupovat k časově i investičně náročnějším projektům rozvoje podniku.

Z výzkumu SASA (1997) vyplynulo, že délka trvání kontraktu zvyšuje důvěru mezi účastníky smlouvy.

- *neochota podniků spolupracovat*

V podmínkách vertikální dezintegrace (ke které došlo i u nás, i když jinou cestou než v zahraničí) hraje důležitou roli schopnost a ochota firem spolupracovat se svými dodavateli, odběrateli, konkurenty a ostatními aktéry ekonomického života. Z průzkumu vyplynulo, že našim podnikům taková ochota často chybí, což neprospívá nejen jednotlivým podnikům, ale i celé společnosti. Je možno říci, že klima důvěry zvyšuje ochotu podnikatelských subjektů ke spolupráci.

Jak uvádí ŠTŮSEK (2000), partnerství s dodavateli se stalo jedním z nejaktuálnějších témat v oblasti mezipodnikových vztahů. Obchodní tlaky vedou k tomu, že podnikání je příliš složité a nákladné, než aby v něm mohl jednotlivý podnik působit zcela osamoceně. Obchodní partnerství je speciální obchodní vztah, založený na vzájemné důvěře, otevřenosti, sdílení rizik a zisků, který zúčastněným stranám přináší konkurenční výhodu. Jeho výsledkem je vyšší podnikatelský výkon, než by byly zúčastněné podniky schopny dosáhnout jednotlivě.

- *vzrůst transakčních nákladů*

V současné době se zvyšují transakční náklady, které souvisí s přípravou, vyjednáváním a zabezpečováním kontraktů a s řešením obchodních sporů. Manažeři zemědělských a zpracovatelských podniků upozorňují nejen na finanční zatížení podniků těmito náklady, ale především na časovou náročnost a stresy spojené s řešením obchodních sporů při vymáhání pohledávek a neustálým hledáním nových odbytišť pro realizaci své produkce a potravinářských výrobků. Mění se i struktura pracovních činností manažerů (zvýšení podílu operativních činností a snížení podílu koncepčních činností). Toto negativně ovlivňuje další rozvoj zemědělských i zpracovatelských podniků.

- *zneužívání ekonomické závislosti*

V ČR dochází ke zneužívání ekonomické závislosti v obchodních vztazích. Jde o problém, který se objevil ve vyspělých zemích v souvislosti s razantním nástupem obchodních řetězců do maloobchodní sítě. Zejména malým a středním podnikům se postupně zužuje možnost výběru jejich obchodních partnerů a mnozí z nich nemají reálnou možnost uplatnit své zboží na trhu jinak než prostřednictvím obchodních řetězců, tj. stávají se na nich ekonomicky závislími. *Každá závislost svádí ke zneužívání.*

Jde např. o vynucování nepřiměřených vstupních poplatků do maloobchodu, dalších poplatků za umístění zboží v prodejně, vynucování různých příspěvků na propagaci, podíl na různých akcích, kdy prodejna poskytuje dočasné slevy na vybraný druh zboží, ale také vynucování nepřiměřeně dlouhých platebních lhůt za odebrané zboží apod.

Je nutno si uvědomit, že i konkurenční boj má svá pravidla. Je přinejmenším neetické, jestliže odběratel přesouvá část svých obchodních nákladů na dodavatele, a to se často děje v případech, kdy odběratel při sjednávání obchodní smlouvy nutí své dodavatele přijmout pro ně diskriminační podmínky.

Diskuse

- *Příčiny problémů*

Současné problémy v subjektech potravinové vertikály v České republice vyplývají z *neznalosti institucionální teorie*. Instituce jsou lidmi vytvořená omezení, která vnášejí strukturu do lidského jednání. Skládají se z formálních omezení (pravidla, zákony, ústavy), neformálních omezení (normy chování, zvyklosti a pravidla jednání uplatňovaná jednotlivci) a způsobu zajišťování jejich dodržování (NORTH, 1993).

Ke stručnému vysvětlení institucionální teorie se často používá analogie z týmových sportů (např. kopaná). Hra je definována množinou formálních a neformálních pravidel, včetně kontroly a sankcí za jejich porušení. Průběh hry je však kromě “zadané institucionální struktury” ovlivněn dovednostmi, zkušenostmi a nasazením hráčů. Organizace získávají koordinační dovednosti a vyvíjejí rutiny na základě opakovaných interakcí (MLČOCH, 1997).

*Instituce jsou “pravidla hry”
Organizace (podnikatelské subjekty) jsou “hráči”*

Neformální instituce jsou ustálené zvyky, tradice, obyčeje, tzv. “*kultura*” dané společnosti. Rozlišujeme dva druhy společností a to:

- společnosti *s korupční kulturou*, vypjatým individualismem a s neochotou se učit, jsou odsouzeny k ekonomické stagnaci a k úpadku,
- společnosti *s kvalitními institucemi*, tj. *s dobrými zákony*, jejichž dodržování je kontrolováno a nedodržování je postihováno, trestáno a s kvalitními podnikateli, manažery a podnikatelskými subjekty, *s vysokou úrovní etiky podnikání*, stimulují soukromé podnikání a směřují k rozvoji a úspěchu podniků a celé společnosti.

ROLNÝ (1998) upozorňuje na to, že pokud bude zásada “fair play” nedodržována stále větším počtem ekonomických subjektů, ztrácí podnikatelské prostředí pravidla (vycházející ze vzájemného konsensu a respektu) a tím i svoji kvalitu. Bude-li možné vše, mění se charakter ekonomického řádu v naprostý chaos.

➤ *Řešení problémů*

Jak již bylo uvedeno, současné problémy v subjektech potravinové vertikály v České republice vyplývají z *neznalosti institucionální teorie*. Proto bude nutné provést důkladnou revizi současných institucí v tomto sektoru (formálních, neformálních, externích a interních). Nevhodné instituce zcela zrušit, funkční instituce ponechat a dále vytvořit nové a životaschopné instituce. Aby přijaté instituce byly funkční je nutné zajistit jejich nekompromisní dodržování podnikatelskými subjekty (podniky, fyzickými osobami) a dalšími organizacemi (soudy, bankami, úřady aj.), tj. zajistit dodržování pravidel hry. Nedodržování “pravidel hry” (institucí) neprodleně a tvrdě postihovat.

S ohledem na zjištěná fakta bylo by vhodné, aby stát obnovil jednu ze svých základních funkcí, kterou je zajišťování ochrany vlastnických práv. Stát v tržní ekonomice vytváří právní podmínky pro fungování konkurenčního trhu, bez nichž by se stal tržní systém neorganizovaným systémem nedokonalé konkurence. V této funkci ústavní orgány státu a

jimi řízených institucí poskytují tržním subjektům stejná “pravidla hry” v podobě zákonných norem, právní služby a ochrany podporující racionální fungování trhu.

Nesmíme zapomínat na to, že *podnikatelskou etiku* (tj. neformální instituci) *nelze zaměnit se zákonem* (formální instituci)! Mezi právem a morálkou je úzká souvislost, ale jsou mezi nimi i rozdíly. Právo upravuje to, co zákonodárce považuje v dané době za správné nebo nesprávné a na území státu vytváří jeden soubor pravidel, platný pro všechny. Zakotvuje právně pouze ty požadavky, u nichž je zapotřebí, aby jejich dodržování zabezpečovala autorita státu, při jejich porušení sahá stát k sankcím. Právo je univerzální, obecné a nemůže postihovat všechny situace, které se v praxi mohou vyskytovat. Vyskytuje se nesprávná představa, že podnik se chová morálně, postupuje-li podle zákona. *Zákon nestanovuje a ani nemůže stanovit, co je etické* (ŠRONĚK, 1995).

Mravní základ trhu poskytuje jednak právní rámec legislativy, ale také nezbytný mravní étos vytvářející moralitu. Pouze vzájemná kombinace těchto dvou složek vytváří předpoklad, že účastníci trhu si budou stále více uvědomovat, že *etické chování je z dlouhodobého hlediska racionální a efektivní*. Kdo usiluje pouze o krátkodobý ekonomický efekt, může ho dosáhnout i nelegální a neetickou cestou. Opakováním tohoto nekalého způsobu realizace podnikatelského záměru se však zvyšuje riziko prozrazení. ROLNÝ (1998) upozorňuje, že pokud chceme v podnikání dosahovat trvalých výsledků, které nebudou závislé na chvilkových konjunkturách, musíme přemýšlet v dlouhodobých časových horizontech. Na tomto principu je založena např. strategie všech rodinných podniků (Johnson, Baťa, Fischer aj.).

Pokud existuje mravní konsensus v chování podniků, zvyšuje se výkonnost trhů. Důvěra mezi smluvními stranami umožňuje rychlejší a bezproblémovější realizaci ekonomických záměrů. Morální postoje jako vstřícnost, důvěra, úcta, spolehlivost aj. tak mají v podnikatelském prostředí i čistě ekonomické účinky. Snižují náklady při směnných obchodech, zjednodušují komunikaci a tím snižují časovou náročnost vzájemných jednání a celkově zefektivňují tržní mechanismus. *Etické chování podniků může tak usnadnit jeho vstup na nové trhy*. Míra etičnosti chování podniku se tak stává *komparativní výhodou na trhu*, která umožňuje lépe zhodnotit podnikatelské úsilí vynakládané k realizaci podnikatelských záměrů. Z dlouhodobého hlediska se stává stejně důležitou *konkurenční výhodou*, jakou jsou např. velké inovační investice nebo výborné personální poměry.

Závěr

Závěrem je možno konstatovat, že v agrárním sektoru a v celé potravinové vertikále v ČR se setkáváme s problémy, které vyplývají z neznalosti a nevyužívání institucionální teorie. K postupnému odstraňování těchto problémů je nutno se urychleně zaměřit nejen na vytvoření právního rámce legislativy, ale především na velmi důležitou neformální instituci, kterou je etika podnikání. Účastníci trhu si musí stále více uvědomovat, že etické chování je z dlouhodobého hlediska racionální a efektivní. Pokud budou podnikatelské subjekty systematicky zavádět a udržovat etiku jako organizační součást své podnikatelské strategie, společenské renomé, které tak získají, se bezprostředně promítne i do jejich ekonomické úspěšnosti.

V České republice se podnikatelská etika začala vyučovat na některých školách teprve od roku 1992. Podnětem pro vznik této disciplíny ve světě byly skandály jako: nedostatečná ochrana spotřebitele, podvodné machinace, poškozování životního prostředí, daňové úniky, zneužívání informací a mnoho dalších. V naší republice se s obdobnými skandály v poslední době setkáváme velmi často. K odstranění těchto negativních jevů v celé naší společnosti by jistě přispělo zařazení předmětu “Podnikatelská etika” do všech typů středních a vysokých škol a do všech vzdělávacích kurzů pro manažery a podnikatele. Rovněž nesmíme zapomínat na mravní výchovu dětí, mládeže i dospělých. Jenom tehdy, když pochopíme, že *morálka není*

luxusem, ale zdrojem bohatství národů, máme šanci být rovnoprávními členy integrované Evropy.

Seznam literatury

1. LaCroix, W.L.: Principles for Ethics in Business. University Press of America. Inc., Washington 1989.
2. Mlčoch, L.: Česká ekonomika a společnost bez minulostí a budoucností (Institucionální pohled). Studie Národohospodářského ústavu J. Hlávky,, Studie I/1997.
3. North, D. C.: Institutions and Credible Commitment. Journal of Institutional and Theoretical Economics Vol.149:1, s. 11-23, 1993
4. Pourová, M., Pour, M., Vaníček, F.: The Institutional Strategy for Selected Sub-Sectors in the Czech Republic. Final Report, Project PHARE-ACE No P97-8098-R, Czech University of Agriculture in Prague, Prague, March 2001, 40 s.
5. Rolný, I.: Etika v podnikové strategii. Boskovice 1998.
6. Saso, M.: Does Trust Improve Business Performance? Trust Within and Between Organizations, Oxford University Press, 1997
7. Šroněk, I.: Etiketa a etika v podnikání. Management Press, Praha 1995.
8. Štůsek, J.: Dodavatelské řetězce, plánování logistického řetězce, controlling a benchmarking. In: Moderní řízení podniku Verlag Dashofer, Praha 2000, ISBN 80-86229-11-4
9. Williamson, O. E.: The Economic Institution of Capitalism. The Free Press, New York, 1985

Adresa autora:

Doc. Ing. Marie Pourová, CSc.
Česká zemědělská univerzita v Praze
Kamýcká 129
165 21 Praha 6-Suchbát